

Complexnummer: 532413

Smallepad 5
3811 MG Amersfoort
Postbus 1600
3800 BP Amersfoort
www.cultureelerfgoed.nl

T 033 421 74 56
E info@cultureelerfgoed.nl

Complexnaam

NHW-Lunet I

Aantal complexonderdelen

5

Monumentnummers van complexonderdelen

532414, 532415, 532416, 532417, 532418

Woonplaats

Utrecht

Gemeente

Utrecht

Provincie

Utrecht

Locatie van het hoofdoject

Utrecht, Lunet I

Complexomschrijving

Cluster 44. Complexomschrijving.

NIEUWE HOLLANDSE WATERLINIE

COMPLEX LUNET I

Inleiding

De Nieuwe Hollandse Waterlinie vormde van 1815 tot februari 1940 de hoofddefensielinie van het Koninkrijk der Nederlanden. De 85 kilometer lange verdedigingslinie, die is gebaseerd op een uitgestrekte waterbarrière en wordt gesteund door militaire versterkingen, strekte zich uit van de Zuiderzee bij Muiden tot aan de Biesbosch bij Werkendam. De breedte varieerde van slechts enkele honderden meters ten oosten van Utrecht, tot 7,5 km en zelfs meer dan 10 km in de Vijfheerenlanden. Dit typisch Hollandse defensiesysteem van inundaties was de verbeterde voortzetting van de eens zo succesvolle (oude) Hollandse Waterlinie, uit 1672. Het concept voor een waterlinie dateert al uit 1589, toen Prins Maurits opdracht kreeg van de Staten van Utrecht en Holland om te onderzoeken hoe de jonge Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden op een zo efficiënt mogelijke manier kon worden verdedigd. Door een optimaal gebruik van de geografische ruimtelijke en fysieke omstandigheden kon een bijzondere verdedigingslinie worden aangelegd. Daar waar hoog Nederland overgaat in het laag gelegen poldergebied is het tamelijk eenvoudig om land onder water te zetten door inlaat met behulp van sluizen of via het doorsteken van dijken. Als voeding konden vooral dienen de Vecht (zowel vanuit de Zuiderzee als vanuit de Lek), de grote rivieren (m.n. de Neder-Rijn / Lek) en de Linge. Aan het functioneren en de tastbare onderdelen van deze

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

voornamelijk 'papieren tijger' van waterlinies werd eeuwenlang gesleuteld. Na WOII speelde ook de laatste versie van de Nieuwe Hollandse Waterlinie geen rol van betekenis meer in de hoofddefensie. En in 1951 werden veel onderdelen van de Linie gedeclineerd, waarmee de opheffing van de Linie als zodanig een feit was.

Een verbeterde Waterlinie

De grond- en waterslag voor een verbeterde, (nieuwe) Hollandse Waterlinie werd gelegd in de Franse tijd in 1796/97 door de directeur der Hollandse Fortificatiën C.R.T. Kraijenhoff. In zijn 'Memorie betreffende de eerste of capitale Waterlinie' beschrijft beschreef Kraijenhoff gedetailleerd hoe de (oude) Hollandse Waterlinie er toen voorstond en geeft hij aan hoe deze Linie verbeterd zou moeten worden. Tevens bepleitte hij een oostwaartse verlegging ervan de Linie om de stad Utrecht binnen de Linie te brengen. De stad zou dan, beschermd worden door een aaneenschakeling van 'voorposten'. Dit niet alleen omdat Utrecht een belangrijke garnizoensstad was, maar vooral om te voorkomen dat de vijand de waterhindernis zou kunnen aftappen. De aanbevelingen die hij deed vormden het concept voor wat later de Nieuwe Hollandse Waterlinie zou gaan worden. In 1811 werden de plannen zelfs door Keizer Napoleon goedgekeurd: "La ligne de Naarden à Gorcum doit donc être considérée comme la vraie ligne de l'Empire." Mede vanwege militaire en politieke ontwikkelingen werd het plan toen echter niet verder uitgewerkt. Na het vertrek van de Fransen, bij de aanloop tot het ontstaan van het nieuwe Koninkrijk der Nederlanden, in het najaar van 1814, diende Kraijenhoff een nota in waarin zijn voorstellen uit 1796 en 1811 waren geactualiseerd. Daarop besloot Koning Willem I in het voorjaar van 1815 tot de aanleg van een nieuwe Waterlinie - toen nog 'Utrechtse Linie' genoemd. De militaire en waterstaatkundige werken voor de Nieuwe Hollandse Waterlinie zouden het grootste en duurste infrastructurele project worden dat ooit in Nederland is uitgevoerd.

Bouwen aan een perfect systeem

Evenals de 'oude' Hollandse Waterlinie steunde de 'Nieuwe' op uitgebreide - maar nu beter beheersbare - inundaties, waarbij forten en batterijen de inlaatpunten (sluizen) beschermden en de niet te inunderen terreinstroken en andere 'accessen' afsloten door ze onder vuur te kunnen houden. Samen met de waterbouwkundige Jan Blanken Jzn., inspecteur-generaal van Waterstaat, ontwikkelde Kraijenhoff, als inspecteur-generaal der Fortificaties (1814-1826), de 'natte' plannen voor de Nieuwe Waterlinie. Aan majoor-ingenieur Willem Offerhaus werd opdracht gegeven voor de bouw van een fortenkring om Utrecht, dus voor de 'droge' plannen. Van Muiden tot aan Vesting Nieuwersluis werd het tracé van de (oude) Hollandse Waterlinie langs de Vecht aangehouden. Vanaf Nieuwersluis volgde de nieuwe Linie de Vecht, tot enkele kilometers ten noorden van Utrecht. Daar moest de Linie oostelijk om de stad heen buigen, om vervolgens langs de Vaartse Rijn verder te lopen tot aan de sluizen van Vreeswijk aan de Lek. Ten zuiden hiervan sloot de nieuwe Waterlinie aan op een waterbarrière die al in 1787 was verplaatst naar de Diefdijk en de Linge. Er dienden vijf zogenoemde 'inundatiekommen' te komen met op de accessen permanente verdedigingswerken. Op een zestal cruciale plaatsen werden (vermoedelijk door Blanken uitgevonden en ontworpen) waaiersluizen gebouwd. Deze sluizen, die ook tegen hoog water in geopend konden worden, waren ideaal voor militaire inundaties / doeleinden. De inrichting van een optimaal inundatiestelsel en de aanleg van de onmisbare permanente verdedigingswerken duurden, met onderbrekingen, van 1815 tot 1886. Dat de realisatie van de nieuwe Waterlinie zoveel tijd kostte, had alles te maken met de (internationale) politieke en militair-technische ontwikkelingen en de ingrijpende infrastructurele en waterstaatkundige veranderingen gedurende de negentiende eeuw. We kunnen in die eeuw een viertal bouwperiodes onderscheiden. In de eerste fase van 1815-1826 werden de versterkingen rondom Utrecht gerealiseerd. Vervolgens bouwde de Dienst der Fortificatiën van 1841 tot 1864 de torenforten (eigenlijk: forttorens) bij de rivieraccessen, waarna tussen 1867-1872 op vele plaatsen in de Linie verbeteringen plaatsvonden. Ten slotte werden tussen 1871 en 1886 de laatste forten van de Linie gebouwd, alle bestaande uit (gesloten) aardwerken met daarin aardgedekte gebouwen. In de twintigste eeuw veranderden de

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

militaire tactieken drastisch en zijn hiernaast (veld)versterkingen tussen (en op) de forten aangelegd met diverse typen werken van gewapend beton.

Bouwfasen in de negentiende eeuw

Gedurende de eerste bouwperiode werd tussen 1816 en 1826 op de kwetsbare accessen rondom Utrecht een vijftal forten gebouwd. De eenvoudige werken bestonden uit aarden omwallingen, die precies in het hart van de te beveiligen weg of kade waren gelegen. De forten werden omgeven door een gracht en op de hoofdwal was de opstelplaats voor het geschut. De vorm en de omvang van de forten werden bepaald door de breedte van het access en de ligging van de inundatiemiddelen. Verder werden op de hoog gelegen - en dus niet te inunderen - Houtense Vlakte vier lunetten gebouwd. Deze V-vormige versterkingen werden voorzien van zware bakstenen bekledingsmuren. Ten zuiden van Utrecht bouwde men ter bescherming van enkele inundatiesluizen forten bij Jutphaas, Vreeswijk en - aan de overzijde van de Lek (Neder-Rijn) - tussen Vianen en Culemborg. De volgende bouwperiode diende zich aan nadat Nederland in 1839 België als zelfstandige staat had erkend. Reorganisatie en vernieuwing van het verdedigingsstelsel waren nodig. Koning Willem II besloot tot een geconcentreerde verdediging, met de Nieuwe Hollandse Waterlinie als hoofddefensielinie. De vestingen en linies aan de landsgrenzen dienden om een eventuele vijandelijke opmars te vertragen, zodat de inundaties van Waterlinie tijdig konden worden gerealiseerd. De tweede actieve bouwperiode van de waterlinie duurde van 1841 tot 1864 en vond plaats ondanks ingrijpende bezuinigingen op defensie (de omvang van het leger werd gehalveerd). Onder leiding van genieofficier Merkes van Gendt werden op de dijkaccessen langs de rivieren torenforten gebouwd. Onder meer bij de rivieraccessen van Vecht, Lek, Linge en Waal verrezen ronde, bakstenen forttorens. In diezelfde periode kregen diverse kleinere werken van de linie 'bomvrije' gebouwen o.a. in de vorm van vierkante wachthuizen binnen de redoutes. Met de Napoleontische term 'bomvrij' (à l'épreuve de bombe) bedoelde men dat ze bestand waren tegen contemporair geschut. Het waren veelal wachthuizen met zware, gemetselde muren. Enige versterkingen op de dijkaccessen in het Vechtplassengebied die nog uit de Franse tijd dateerden, werden vervangen door eenvoudige forten of redoutes. Vanaf 1853 was de zogenoemde Kringenwet van kracht (overigens opvolger van een eerdere, uit 1814), die bepaalde dat er binnen cirkel van 1000 meter van de forten beperkende bouw- en beplantingsvoorschriften golden i.v.m. een vrij schootsveld. Binnen deze kringen vinden we dan ook soms houten bebouwing. In 1951 werd de Kringenwet opgeschort en in 1963 ingetrokken. Omstreeks 1864 leek de Nieuwe Hollandse Waterlinie min of meer voltooid. Maar ontwikkelingen vóór, tijdens en na de Frans-Duitse oorlog, van 1870, brachten talloze tekortkomingen aan het licht, zowel op bouwkundig en wapen-technisch, als op tactisch gebied. Kolonel Kromhout kreeg de taak de organisatie van de Waterlinie beter te structureren. Er waren veel te weinig bomvrije onderkomens voor manschappen en bomvrije magazijnen voor munitie. Bovendien bleken de zware muren van de hoge forttorens lang niet zo 'bomvrij' als ze heetten te zijn. Maar ook de nieuwe en de verbeterde 'bomvrije' forten bleken kort na oplevering alweer verouderd. In de daaropvolgende jaren werden de kwetsbare torens daarom beveiligd. Om de torens tegen directe treffers te beschermen, werd een zogenoemde 'contrescarp' aangebracht, een half rond gaande aanaarding van een dik kleipakket of anders een gemetselde en aangeaarde galerij die los stond van de toren en daar in een ruime halve cirkelvorm omheen lag. Ook veel andere bomvrije wachthuizen kregen een stevige aarden dekking.

De derde bouwperiode (1867- ca. 1872) volgde na de uitvinding van geschut met 'getrokken loop' (ca. 1860). Dit ver dragende en nauwkeuriger geschut maakte duidelijk dat veel werken in de Waterlinie toch zeer kwetsbaar waren. De forten misten dekkingsmogelijkheden voor manschappen en materieel. Er was behoefte aan bomvrije remises voor geschut en bomvrije kazernes voor de manschappen. Bovendien dienden de wallen te worden verzaaid. Door de toegenomen reikwijdte van de projectielen moesten de steden Naarden en Utrecht, die hierdoor in de frontlinie kwamen te liggen, op grotere afstand worden verdedigd. Daarom werden vooruitgeschoven posten aangelegd. Het centraal gelegen Utrecht was al een kruispunt van wegen, maar werd sinds de jaren

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

'60 ook een knooppunt van een nieuwe vorm van infrastructuur: de spoorwegen. De ring van zes oudere forten die Utrecht beschermden, lag ten opzichte van de mogelijke posities van vijandelijk geschut te dicht bij de stad. Daarom is verder oostwaarts van de Domstad een tweede, vooruitgeschoven fortenkring aangelegd. Verder vonden langs de Lek waterstaatkundige verbeteringen plaats voor eventuele inundaties rond Utrecht: zo kwam er een nieuwe inlaatsluis bij Wijk bij Duurstede en vonden er inlaatverbeteringen plaats bij vanaf Fort Honswijk. Begin jaren '70 realiseerde de regering zich dat het Nederlandse defensieapparaat de voorgaande drie decennia sterk onder de bezuinigingen had geleden. Daarom diende de Minister van Oorlog de zogenoemde Vestingwet (1874) in. Deze kende onder meer prioriteit toe aan de verbetering en vernieuwing van de Nieuwe Hollandse Waterlinie als hoeksteen van de Nederlandse verdediging. In acht jaar dienden nieuwe werkzaamheden voor de hoofdverdedigingslinie te worden verwezenlijkt. Daarmee ging men de vierde bouwperiode (ca. 1871-1886) in, die in feite een voortzetting was van de derde, maar op andere gronden. De Waterlinie was nog maar amper ingericht volgens de laatste eisen van grote defensieve kracht, of in 1885 werd de brisantgranaat ingevoerd. Tegen dit explosieve projectiel was geen fort bestand. L'histoire se répète: op slag waren de forten van de gemoderniseerde Waterlinie opnieuw verouderd en dus onbetrouwbaar. Tevens bleken de forten niet meer geschikt als opstellingsplaats voor vestinggeschut. De geschiedenis van de vestingbouw leert dat de ontwikkelingen van de verdedigingsmethoden voortdurend achterlopen op die van de aanvalswapens. Om trefkans te verkleinen, moesten manschappen en geschut voortaan dan ook worden gespreid in het linielandschap. Forten vervulden intussen nog wel een rol als stormvrij infanteriesteunpunt. Sindsdien speelde 'maskering' (camouflage) door beplantingen op en bij de forten een rol. In deze periode werden op veel forten, behalve fortwachterswoningen, ook houten genie- en artillerieloodsen gebouwd om het materieel in vredetijd vochtvrij te stallen. Ondertussen vond toch op grote schaal nieuwbouw plaats in de Waterlinie. Van noord tot zuid verrezen nieuwe forten en batterijen in de Linie om een aaneengesloten 'snoer' van steunpunten op bepaalde afstand van elkaar te realiseren. Daarna kwam de fortenbouw tot stilstand. Het nut en de kracht van de geld verslindende en snel verouderende forten van de Waterlinie stonden aan het eind van de negentiende eeuw ter discussie. Het accent van de landsverdediging werd van de zogenaamde 'dode weermiddelen' verlegd naar 'levende defensie', met mobiele strijdkrachten die verspreid in de Linie in en vanuit veldversterkingen zouden moeten opereren om een (storm)aanval met de nieuwste wapens te weerstaan. Hiernaast moest echter ook rekening worden gehouden met een aantal waterstaatkundige veranderingen: de aanleg van het Merwedekanaal, rond 1890, was wel de belangrijkste. Het zorgde voor een belangrijke wijziging in het inundatiesysteem.

Ontwikkelingen vóór en in WO I, het Interbellum en WO II

Kort voor en in de eerste jaren van de 20ste eeuw zijn op meerdere plaatsen gemetselde en later ook betonnen onderkomens en opstellingsplaatsen voor geschut tot stand gebracht, waarbij met name experimenten met gewapend beton interessante resultaten gaven. Tijdens de mobilisatie van de Eerste Wereldoorlog werden (veld)versterkingen voor artillerie, infanterie en munitieopslag aangelegd, waarbij met name de gewapend betonnen Schuilplaatsen Type 1918 /I en /II in flinke aantallen tot stand kwamen en karakteristiek zijn. In het Interbellum zijn onder meer zware betonnen werken gebouwd volgens het zogenoemde 'Voorschrift Inrichten Stellingen, no. 77', uit 1928. 'VIS-kazematten' komen op meerdere plaatsen voor bij (nieuwe) accessen. In de aanloop naar de Tweede Wereldoorlog kwamen, naast honderden Groepsschuilplaatsen Type P, talrijke Gietstalen Koepelkazematten Type G gebouwd. Verder bepaalden onder meer loopgravenstelsels, 'groepsnesten', prikkeldraadversperringen, gevechtswagenversperringen (tankhindernissen) en tankgrachten het gezicht van de 'jongste' Waterlinie. Op en bij de forten verschenen de moderne golfplaten Nissen-hutten en Romney-loodsen voor diverse doeleinden. En last but not least: in en rond de jaren '30 zijn op diverse plaatsen toevoegingen, veranderingen en verbeteringen aan het inundatiesysteem tot stand gebracht. Zelfs het Noordzeekanaal ging een rol spelen in het netwerk van aanvoerwegen en water was in die tijd dan ook nog lang niet afgeschreven als weermiddel. De Nieuwe Hollandse Waterlinie verloor zijn militaire functie formeel in 1963, maar als grootschalig complex van infrastructurele waarden en als

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

biotoop en bleef de Linie tot op heden van nationaal belang.

Complex LUNET I

Inleiding complex

Het complex LUNET I, gelegen ten zuidoosten van de oude binnenstad van Utrecht, is het noordelijkste van een viertal op een rij gelegen, onderling vergelijkbare werken. De vier lunetten [Frans: verwant met 'lune': (halve) maan; bastionvormig vestingwerk] zijn tussen ca. 1820 en 1830 aangelegd ter verdediging van de Houtense Vlakte. De Houtense Vlakte ligt hoger dan de omgeving, was moeilijk te inunderen en was daardoor een zwakke plek in de Waterlinie. Om deze defensieve zwakte te compenseren werd een linie van vier, in hoofdlijnen gelijkvormige verdedigingswerken aangelegd, die als afsluiting diende van de hoger gelegen rug tussen de Kromme Rijn (n) en het inundatiegebied ten zuiden daarvan. Verder dienden ze ter ondersteuning van de forten 't Hemeltje en Vossegat en bestreken ze een deel van de Kromme Rijn, de wegen naar Bunnik en Houten en de (later aangelegde spoor)wegen naar Arnhem en Den Bosch. Ze kenden dus een belangrijke verdedigingsfunctie voor de accessen ten zuidoosten van Utrecht. Een lunet is een (klein) vestingwerk, met twee onder een hoek ten opzichte van elkaar staande frontale zijden (facen) en aansluitend hieraan twee naar achter geknikte zijden (flanken). De twee facen komen samen in een punt (de saillant). De beide knikken en de puntvorm dragen bij aan een ruim schootsveld. Aan de achterzijde (de keel) kan een lunet open zijn. Soms worden lunetten ook wel ravelijn of halve maan genoemd, maar dit meestal wanneer ze onderdeel zijn van een vesting. De vier lunetten ten (zuid)oosten van Utrecht zijn in hoofdzaak aarden werken, die rondom zijn voorzien van bekledingsmuren. De werken worden omringd door natte grachten, die eind jaren vijftig van de 19de eeuw met elkaar zijn verbonden en deel gingen uitmaken van een van zuid naar noord gericht inundatiekanaal, dat een begin kende nabij de Overeindseweg. In een latere fase van de ontwikkeling van de vier lunetten zijn de bekledingsmuren - behalve ter plaatse van de flankkazematten - verlaagd tot 2,10 m +NAP. Op Lunet I zijn - vermoedelijk in de 20ste eeuw - enkele wijzigingen uitgevoerd. Zo is een loods die centraal op het werk stond verwijderd en verder zijn na 1935 in het kader van fortversterkingen op de lunetten enkele mitrailleurkazematten gebouwd. Ook begon men de bouw van Groepsschuilplaatsen Type P op de lunetten, maar door verschuiving van de hoofdverdedigingslijn naar de Grebbelinie, begin 1940, is dit werk stopgezet en bleven enkele exemplaren onvoltooid. Op Lunet I staan twee wel voltooide exemplaren. Dergelijke werken maakten deel uit van het systeem van 'levende veldversterking'. Na de oorlog is op Lunet I een zogenoemde Atoombunker gebouwd, die tijdens de Koude Oorlog dienst deed als landelijk hoofdkwartier van de organisatie Bescherming Bevolking (BB). Thans zijn er diverse functies gehuisvest, ten dele in relatief recente tijd tot stand gebrachte (tijdelijke) bouwwerken. Een tweede natte gracht - alleen langs de noordoostzijde van het werk is later - mogelijk pas na de Tweede Wereldoorlog - gedempt. De vier lunetten zijn en worden in de jaren rond en vanaf 2010 ingrijpend gerestaureerd.

Ligging en relatie

De vier lunetten liggen van noord naar zuid (I, II, III, IV), ten (zuid)oosten van Utrecht, aan de Koningsweg; het Houtense Pad en de Oude Liesbosweg. Lunet I is het noordelijkste van de vier lunetten en grenst aan de noordzijde vrijwel aan de Kromme Rijn en aan de zuidzijde aan de Koningsweg. Tussen de nummers II en III worden de werken doorsneden door twee divergerende spoorlijnen. De lunetten sluiten in het zuiden de zogenoemde eerste fortenlinie (ca. 1816-1830) af, waarvan naar het noorden toe achtereenvolgens deel uitmaken de forten Vossegat, De Bilt, Blauwkapel en De Gagel. Vanaf ca. 1875 werden de lunetten onderling en met de forten Vossegat, De Bilt en Blauwkapel verbonden door zogenaamde 'gedekte gemeenschapswegen'. Deze lagen achter deels nog bestaande, beplante wallen en dienden om materieel en manschappen tussen de forten te verplaatsen buiten het zicht van vijandelijke waarnemers of hinder van eventueel vijandelijk vuur. Ten (zuid-)oosten van de lunetten liggen de forten 't Hemeltje en Vechten, die

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

deel uitmaakten van de tweede, vooruitgeschoven forttenkring rond Utrecht (ca. 1865-1880). Deze fortten werden ondersteund door de verdedigingsfuncties van de lunetten. De entree tot Lunet I bevindt zich aan de westzijde en wordt gevormd door een niet oorspronkelijke brug.

Omschrijving complex

Het complex LUNET I (1825-1828) ten (zuid)oosten van Utrecht beslaat ongeveer 1 ha en bestaat ruwweg uit een bijna symmetrisch, min of meer vijfzijdig, geheel met bekledingsmuren omgeven aardlichaam met twee facen, twee flanken en twee puntige bastions verbonden door een relatief lage, terug liggende courtine aan de keelzijde. De overgangen tussen de verschillende muurdelen vormen scherp getekende begrenzingen. De bastions omvatten geïntegreerde kazematten. Het werk is totaal omgeven door een natte gracht. In het Interbellum zijn enkele betonnen werken toegevoegd die deel moeten uitmaken van de verdediging van de accessen rondom de Kromme Rijn. Er is een ondergrondse verbinding (poterne) tussen de noordelijke flankkazemat en de atoombunker. De relatie met het schootsveld is nog vrij goed herkenbaar.

De bescherming van Lunet I betreft de volgende complexonderdelen:

- LUNETAANLEG MET DOOR BAKSTENEN BEKLEDINGSMUREN VERSTERKTE AARDWERKEN, RESTEN VAN GESCHUTSOPSTELPLAATSEN, NATTE GRACHT MET BUITENOEVERS, MET (OMLEIDINGS- EN ONDERHOUDS-)WEGEN, BETONNEN TRAP EN ENVELOPPE / GLACIS EN MET (VOORHEEN) DOOR GRENSPALEN AANGEDUIDE ZONE (MILITAIRE LANDSGROND)
- TWEE FLANKKAZEMATTEN / BOMVRIJE GEBOUWEN
- VIS-KAZEMAT / MITRAILLEURKAZEMAT
- TWEE GROEPSSCHUILPLAATSEN TYPE P
- ATOOMBUNKER / BB-ONDERKOMEN MET POTERNE
- FORTWACHERSWONING

Waardering complex

Het complex Lunet I ten (zuid)oosten van Utrecht is van algemeen belang vanwege:

- * Cultuurhistorische waarden als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie zoals deze is ontworpen door C.R.T. Kraijenhoff en in eerste aanleg vanaf 1815 door hem, Jan Blanken en majoor-ingenieur Willem Offerhaus is gerealiseerd en daarna door anderen gedurende meer dan 125 jaar is versterkt en verbeterd.
- * Architectuurhistorische waarden in het bijzonder als uiting van de militair-strategische bouwkunde, die gebaseerd is op: a. het systeem van inundatie en accesverdediging (19de eeuw), b. de wedloop met de zich versterkende offensieve middelen (19de eeuw), c. het systeem van 'levende' veldversterking in de diepte (20ste eeuw).

Het betreft hier een complex dat in eerste aanleg een voorbeeld is van een als een met baksteen bekleed aardwerk begonnen werk (1819-1821), dat meer dan een eeuw later is aangevuld met kleine betonnen werken en dat als noordelijkste is gesitueerd van een rij van vier vergelijkbare werken nabij een reeks verschillende accessen op niet inundeerbaar terrein.

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

- * Archeologische waarden vanwege de mogelijk in de bodem aanwezige resten of sporen van oudere bouwfases, opstelplaatsen voor geschut, loopgraven, aard-metsel- en betonwerken, wateren en dergelijke.
- * Krijgshistorische waarden als onderdeel van een aaneengesloten militaire verdedigingslinie tussen de voormalige Zuiderzee en de Biesbosch. Deze bestond hoofdzakelijk uit een samenhangend systeem van inundatievelden en bijbehorende inundatiemiddelen en van schootsvelden. Dit systeem werd aangevuld met diverse, uit verschillende perioden daterende typen gebouwde of aangelegde verdedigingswerken die dienden ter afsluiting en verdediging van niet te inunderen terreinen of andere accessen.
- * Ensemblewaarde en situationele waarden vanwege zijn ligging binnen het systeem van de Nieuwe Hollandse Waterlinie in het algemeen en in het bijzonder in de directe relatie tot de complexen Lunetten II, III, en IV en de forten 't Hemeltje, Vechten en Vossegat. Tevens is hier sprake van een redelijk gave relatie met het schootsveld.
- * Het complex is representatief (karakteristiek) omdat het nog de meeste fysieke onderdelen, kenmerken en vele omgevingskenmerken vertoont die destijds tot bouw en aanpassing aanleiding waren.
- * Het complex is tamelijk goed bewaard omdat qua structuur en fysiek voorkomen de hoofdzaken van de toestand in de eerste decennia van de 19de eeuw zijn behouden.

Monumentnummer*: 532414

Status	rijksmonument
Inschrijving register*	15 juli 2016
Kadaster deel/nr	82789/29

<i>Woonplaats*</i>	<i>Gemeente*</i>	<i>Provincie*</i>
Utrecht	Utrecht	Utrecht

<i>Locatiennaam</i>	<i>Locatieomschrijving</i>
Utrecht	Lunet I

<i>Kadastrale gemeente*</i>	<i>Sectie*</i>	<i>Kadastraal object*</i>	<i>Appartement aanduiding</i>	<i>Grondperceel</i>
Utrecht	O			1471
Utrecht	O			1470
Utrecht	O			1513
Utrecht	O			1518
Utrecht	O			1517
Utrecht	O			335
Tolsteeg	B			2013
Utrecht	O			264
Utrecht	O			337
Utrecht	O			347

*Omschrijving***

Cluster 44. Lunetaanleg.

NIEUWE HOLLANDSE WATERLINIE

Inleiding

LUNETAAANLEG MET DOOR BAKSTENEN BEKLEDINGSMUREN VERSTERKTE AARDWERKEN, RESTEN VAN GESCHUTSOPSTELPLAATSEN, NATTE GRACHT MET BUITENOEVERS, MET (OMLEIDINGS- EN ONDERHOUDS-)WEGEN, BETONNEN TRAP EN ENVELOPPE / GLACIS EN MET (VOORHEEN) DOOR GRENSPALEN AANGEDUIDE ZONE (MILITAIRE LANDSGROND) van Lunet I, als basale onderdelen van het noordelijkste van vier onderling vergelijkbare verdedigingswerken. Het betreft een tussen 1825 en 1828 aangelegd aarden, met baksteen bekleed verdedigingswerk, gelegen tussen de Kromme Rijn aan de noordzijde en de Koningsweg aan de zuidzijde.

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

Kenmerkend voor dit type werken zijn de gesloten, met twee facen uitgevoerde frontzijde en de open keelzijde. De bakstenen bekledingsmuren, noch de natte grachten zijn standaardelementen bij lunetvormige verdedigingswerken, maar voor deze vier lunetten te Utrecht zijn ze wel kenmerkend. Aan de frontzijde rijst het bekledend metselwerk op uit de gracht, die op zijn beurt wordt beschermd door (resten van) een enveloppe. Buiten het werk is de openheid van het voormalig schootsveld nog goed herkenbaar, evenals de verdedigende functie ten opzichte van de accessen Koningsweg en Kromme Rijn. Aan de keelzijde (westzijde) van het werk, buiten de toegangsbrug, bevindt zich een vierkante, natuurstenen 'diamant'; een tweede exemplaar ligt aan de andere zijde van de verbindingsweg. Ze waren de bekroningen van niet meer aanwezige penanten van de toegang van het fort in de tijd dat de van schietgaten voorziene muurwerken rondom het werk aanzienlijk hoger waren. In het begin van de twintigste eeuw zijn de muren afgebroken tot op de huidige hoogte en verdween de poort. Een tweede natte gracht - alleen langs de noordoostzijde van het werk en vermoedelijk uit een tweede aanlegfase van het werk - is later, mogelijk na de Tweede Wereldoorlog, gedempt. Bij Lunet I zijn deze diamanten bewaard gebleven.

Omschrijving

LUNETAAANLEG MET DOOR BAKSTENEN BEKLEDINGSMUREN VERSTERKTE AARDWERKEN, RESTEN VAN GESCHUTSOPSTELPLAATSEN, NATTE GRACHT MET BUITENOEVERS, MET (OMLEIDINGS- EN ONDERHOUDS-)WEGEN, BETONNEN TRAP EN ENVELOPPE / GLACIS EN MET (VOORHEEN) DOOR GRENSPALEN AANGEDUIDE ZONE (MILITAIRE LANDSGROND) van Lunet I, daterend uit de periode 1825-1828. In hoofdzaak vijfzijdig, symmetrisch aardwerk met op het werk enkele aardgedekte onderdelen en (resten van) aarden hellingen en opstelplaatsen voor geschut (emplacements). Rondom het aardwerk een uit de gracht oprijzende, zware, enkele meters hoge bakstenen bekledingsmuur, die overgaat in de beide hoger opgemetselde flankkazematten. De beide scherpe hoeken aan de keelzijde (west) van het werk zijn versterkt en geaccentueerd met natuurstenen blokken. In het aardwerk zijn in het Interbellum op enkele plaatsen kleine betonnen werken gebouwd, terwijl de atoombunker vrijwel integraal door aardwerken is gedekt. Ongeveer tussen de zuidelijke van de twee flankkazematten en de dichtstbijzijnde Groepsschuilplaats Type P een uit betonnen segmenten samengestelde trap. Er kunnen nog resten of sporen aanwezig zijn van vroegere opstelplaatsen voor geschut, loopgraven, gebouwde onderdelen, een gracht en andere niet meer in het veld waarneembare elementen en structuren. De oorspronkelijk met grenspalen als zodanig aangemerkte zone waarover het Ministerie van Oorlog de zeggenschap had, de Militaire Landsgrond, waarin de enveloppe / glacis, maakt in principe deel uit van de beschermde aanleg.

Waardering

De LUNETAAANLEG MET DOOR BAKSTENEN BEKLEDINGSMUREN VERSTERKTE AARDWERKEN, RESTEN VAN GESCHUTSOPSTELPLAATSEN, NATTE GRACHT MET BUITENOEVERS, MET (OMLEIDINGS- EN ONDERHOUDS-)WEGEN, BETONNEN TRAP EN ENVELOPPE / GLACIS EN MET (VOORHEEN) DOOR GRENSPALEN AANGEDUIDE ZONE (MILITAIRE LANDSGROND) van Lunet I te Utrecht is van algemeen belang vanwege:

* Cultuurhistorische waarden als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie zoals deze is ontworpen door C.R.T. Kraijenhoff en in eerste aanleg vanaf 1815 door hem, Jan Blanken en majoor-ingenieur Willem Offerhaus is gerealiseerd en daarna door anderen gedurende meer dan 125 jaar is versterkt en verbeterd.

* Architectuurhistorische waarden in het bijzonder als uiting van de militair-strategische bouwkunde, die gebaseerd is op: a. het systeem van inundatie en accesverdediging (19de eeuw), b. de wedloop met de zich versterkende offensieve middelen (19de eeuw), c.

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

het systeem van 'levende' veldversterking in de diepte (20ste eeuw).

Het onderdeel is een voorbeeld van een grotendeels aarden en bakstenen aanleg uit de periode 1825-1828, die onder meer in de jaren '30 van de 20ste eeuw en opnieuw na de Tweede Wereldoorlog is aangepast aan eisen van de (toen) moderne verdediging en oorlogsvoering.

* Archeologische waarden vanwege de mogelijk in de bodem aanwezige resten of sporen van oudere bouwfases, opstelplaatsen voor geschut, loopgraven, aard-metsel- en betonwerken, wateren en dergelijke.

* Ensemblewaarde en situationele waarden door de ligging binnen het systeem van de Nieuwe Hollandse Waterlinie in het algemeen, door de bijzondere positie in samenhang met drie andere lunetten en door de herkenbare relatie met het schootsveld en de te verdedigen accessen.

* Het onderdeel is representatief omdat het een goed voorbeeld is van een lunet dat sinds de aanleg, omstreeks 1825, in de 20ste eeuw in twee verschillende fasen aan nieuwe omstandigheden en vereisten is aangepast en daarvan nog diverse kenmerken vertoont.

* Het onderdeel is goed bewaard omdat de aardwerken, aanaarding, metselwerken, het grondplan, de gracht en delen van de enveloppe grotendeels onveranderd bewaard zijn gebleven.

Hoofdcategorie

Verdedigingswerken en militaire gebouwen

Subcategorie

Fort, vesting en -onderdelen

Functie

Monumentnummer*: 532415

Status	rijksmonument
Inschrijving register*	15 juli 2016
Kadaster deel/nr	82789/19

<i>Woonplaats*</i>	<i>Gemeente*</i>	<i>Provincie*</i>
Utrecht	Utrecht	Utrecht

<i>Locatiennaam</i>	<i>Locatieomschrijving</i>
Utrecht	Lunet I

<i>Kadastrale gemeente*</i>	<i>Sectie*</i>	<i>Kadastraal object*</i>	<i>Appartement aanduiding</i>	<i>Grondperceel</i>
Utrecht	O			337

*Omschrijving***

Cluster 44. Twee flankkazematten / Bomvrije gebouwen.

NIEUWE HOLLANDSE WATERLINIE

Inleiding

TWEE FLANKKAZEMATTEN / BOMVRIJE GEBOUWEN, respectievelijk aan de noordwestzijde en de zuidwestzijde van Lunet I, als gemetselde en gedeeltelijk aardgedekte onderkomens voor logies, berging en nabijverdediging. De kazematten maken aan de buitenzijde deel uit van de bakstenen omwalling van het werk, maar zijn hoger opgemetseld. Kazematten zijn gesloten, bomvrije ruimten, gewoonlijk uitgevoerd in steen of beton, die zijn ingericht voor het operationeel opstellen van geschut en/of andere vuurwapens. Kazematten zijn daarom voorzien van een of meer, al dan niet afsluitbare en/of gedekte schietgaten. Kazematten kunnen zelfstandige defensieve werken zijn, maar ook kunnen ze deel uitmaken van een groter werk, zoals een fort. Flankkazematten zijn gewoonlijk onderdeel van de flanken van verdedigingswerken en ze dienen in het bijzonder voor het geven van flankerend vuur langs een linie. De flankkazematten van Lunet I te Utrecht hebben hun grootste lengte evenwijdig met een deel van de keel en bezitten daar de schietgaten. Beide flankkazematten / bomvrije gebouwen hebben nieuwe functies gekregen, deels educatief, deels (het noordelijke exemplaar) in het verlengde van de vroegere BB-rol, die vermoedelijk rond 1955 een aanvang nam. De kazemat met vroegere BB-functie is gedeeltelijk ontdaan van de aarddekking vanwege de verankering van een antennemast. De kazematten zijn voor hun nieuwe functies enigszins gewijzigd.

Omschrijving

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

TWEE FLANKKAZEMATTEN / BOMVRIJE GEBOUWEN (1828), respectievelijk aan de noordwestzijde en de zuidwestzijde van Lunet I en overhoeks in de plattegrond gesitueerd. De bomvrije gebouwen zijn spiegelbeeldig ten opzichte van elkaar gelegen en vormen dus elkaars pendanten. De kazematten laten zich van de buitenzijde van het werk gemakkelijk herkennen aan een reeks verticale schietspleten. De grootste lengte ligt evenwijdig met de keelzijde van het werk, waar zich ook de (meeste) schietspleten bevinden. De scherpe hoeken van het muurwerk hellen iets achterover. De toegangen bevinden zich aan de naar het centrum van het werk gerichte korte zijden en zijn voorzien van getoogde toegangen. In het noordelijke gebouw gaat het om twee afzonderlijke toegangen, waarvan de rechtse gewijzigd en met zware stalen deur. Het zuidelijke is voorzien van een dubbele houten deur met links en rechts een gevelopening met ijzeren spijlen. Er zijn nog diverse interieuronderdelen of resten en sporen daarvan aanwezig.

Waardering

De TWEE FLANKKAZEMATTEN / BOMVRIJE GEBOUWEN op Lunet I zijn van algemeen belang vanwege:

* Cultuurhistorische waarden als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie zoals deze is ontworpen door C.R.T. Kraijenhoff en in eerste aanleg vanaf 1815 door hem, Jan Blanken en majoor-ingenieur Willem Offerhaus is gerealiseerd en daarna door anderen gedurende ongeveer 125 jaar is versterkt en verbeterd.

* Architectuurhistorische waarden, in het bijzonder als uiting van de militair-strategische bouwkunde, die gebaseerd is op: a. het systeem van inundatie en accesverdediging (19de eeuw), b. de wedloop met de zich versterkende offensieve middelen (19de eeuw).

Het betreft hier onderdelen van omstreeks 1825 als voorbeelden van (deels) aardgedekte, bomvrije, op de bakstenen bekleding van Lunet I gebouwde hoekelementen voor logies, berging en verdediging.

* Ensemblewaarde en situationele waarden als onderdelen van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Tevens vanwege de functionele en fysieke samenhang met de overige onderdelen van het complex en als pendanten van elkaar.

* De onderdelen zijn representatief (karakteristiek) omdat ze in verschijningsvorm de kenmerken vertonen die het toenmalige defensieve doel onderstrepen.

* De onderdelen zijn vrij goed bewaard omdat ze zich in hoofdlijnen in de toestand bevinden waarin ze rond 1825 / 1955 verkeerden, terwijl ze nog verschillende authentieke onderdelen en details kennen.

Hoofdcategorie

Verdedigingswerken en militaire gebouwen

Subcategorie

Bomvrij militair object

Functie

Monumentnummer*: 532416

Status	rijksmonument
Inschrijving register*	15 juli 2016
Kadaster deel/nr	82789/9

<i>Woonplaats*</i>	<i>Gemeente*</i>	<i>Provincie*</i>
Utrecht	Utrecht	Utrecht

<i>Locatiennaam</i>	<i>Locatieomschrijving</i>
Utrecht	Lunet I

<i>Kadastrale gemeente*</i>	<i>Sectie*</i>	<i>Kadastraal object*</i>	<i>Appartement aanduiding</i>	<i>Grondperceel</i>
Utrecht	O			337

*Omschrijving***

Cluster 44. Vis-kazemat / Mitrailleurkazemat.

NIEUWE HOLLANDSE WATERLINIE

Inleiding

VIS-KAZEMAT / MITRAILLEURKAZEMAT op Lunet I, als in beperkte, seriematige vorm en in gewapend beton uitgevoerd, aan het bestaande defensiestelsel toegevoegd, klein verdedigingswerk. Dergelijke werken maakten deel uit van de modernisering van de verdediging door middel van zogenoemde 'levende veldversterking', die meestal een verspreid karakter bezat. Tussen 1928 en 1935 verscheen in een aantal delen het Voorschrift Inrichten Stellingen no. 77 (V.I.S.). Deze boekwerken zijn ontstaan uit de wens tot standaardisering van de bouw van gewapend betonnen groepsschuilplaatsen en gevechtsofstellingen, waar het tot dan toe aan ontbrak. De voorschriften waren bedoeld voor de bouw van stellingen in oorlogsomstandigheden door de troepen zelf. Voor vreedstijd zou de genie andere ontwerpen maken. Omdat het V.I.S. was bedoeld voor onervaren dienstplichtige militairen, waren de ontwerpen van de kazematten zo eenvoudig mogelijk, met rechthoekige vormen. Er werden verschillende bouwmogelijkheden per kazemattypen gegeven (enkel of dubbel), die aangepast konden worden aan de (oorlogs- en terrein)omstandigheden waaronder gebouwd moest worden. Ook de bewapening (kanon of mitrailleur) en het weerstandsvermogen kon per bouwwerk verschillen (nl. W 12-15, W 15-21 of W 21-28). Het eerste boekwerk van het V.I.S. was deel VII, Bouw van zware gewapend betonnen schuilplaatsen. Het gold vanaf de datum van verschijnen als norm voor de gehele Nederlandse krijgsmacht. In tegenstelling tot hetgeen de titel suggereert, handelt deel VII voornamelijk over gevechtsofstellingen. Slechts twee van de tien voorbeeldontwerpen betreffen schuilplaatsen. De voorschriften uit het V.I.S. waren sterk theoretisch van aard of gebaseerd op kennis en ervaringen uit de buurlanden en de Eerste Wereldoorlog. Er waren vanuit militaire kring dan ook kritische geluiden te horen, zowel over de gezondheidsrisico's van de manschappen, als in

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

tactisch-technisch opzicht. Pas nadat een aantal V.I.S.-kazematten (in vredestand) was gebouwd, kwam er een oefenkazemat tot stand, bedoeld voor de opleiding van bedienend personeel. Dit leidde tot enkele aanpassingen van de reeds gebouwde werken. In de Vesting Holland zijn in totaal ca. 40 V.I.S.-kazematten gebouwd, waarvan 34 stuks aan nieuwe of verbeterde accessen in het Oostfront Vesting Holland. Enkele hiervan kwamen tot stand op de Lunetten bij Utrecht, waaronder een aan de noordoostzijde van Lunet I.

Omschrijving

De VIS-KAZEMAT / MITRAILLEURKAZEMAT op Lunet I is één van de V.I.S.-kazematten die in het midden van de jaren '30 werden gebouwd op de vier Lunetten te Utrecht. De kazemat is gebouwd ter bestrijking en verdediging van het acces Kromme Rijn. De in gewapend beton uitgevoerde kazemat gaat grotendeels verborgen onder een aardlaag, maar de gevels met toegang en schietgat zijn ten dele goed zichtbaar. Het werk is gebouwd volgens het Voorschrift Inrichten Stellingen, V.I.S. De kazemat is één bouwlaag hoog en rechthoekig van vorm, met een plat dak. Aan de zijde van het schietgat voor de mitrailleur hebben de wanden een dikte van 2.30 m, aan de bovenzijde is er een dekking van 1.50 meter beton, plus een laag aarde. De trechtvormige binnenwand van het schietgat is versterkt met een vertanding van spoorstaven. De toegang bevindt zich in de hier tegenoverliggende gevel. Boven de toegang staat in reliëf de inscriptie: "1935". Haaks op de toegang staat een gang, waaraan twee ruimten grenzen. De eerste ruimte was een wachtruimte voor de manschappen, de tweede was de gevechtsruimte voor de mitrailleur. Beide ruimten hebben een schietgat voor een geweer in de richting van de gang. Het interieur omvat nog verschillende herkenbare onderdelen, zoals de opstelplaats voor het wapen, de schietgaten en resten van afsluitmiddelen.

Waardering

De VIS-KAZEMAT / MITRAILLEURKAZEMAT op Lunet I is van algemeen belang vanwege:

* Cultuurhistorische waarden als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie zoals deze is ontworpen door C.R.T. Kraijenhoff en in eerste aanleg vanaf 1815 door hem, Jan Blanken en majoor-ingenieur Willem Offerhaus is aangelegd en daarna door anderen gedurende ongeveer 125 jaar is versterkt en verbeterd.

* Krijgshistorische waarden als onderdeel van een aaneengesloten militaire verdedigingslinie tussen de voormalige Zuiderzee en de Biesbosch. Deze bestond hoofdzakelijk uit een samenhangend systeem van inundatievelden en bijbehorende inundatiemiddelen en van schootsvelden. Dit systeem werd aangevuld met diverse, uit verschillende perioden daterende typen gebouwde of aangelegde (verdedigings)werken die dienden tot of bijdroegen aan afsluiting van niet te inunderen terreinen of andere accessen.

* Architectuurhistorische waarden, in het bijzonder als uiting van de militair-strategische bouwkunde, die gebaseerd is op: a. het systeem van inundatie en accesverdediging (20ste eeuw), b. de wedloop met de zich versterkende offensieve middelen (20ste eeuw), c. het systeem van 'levende' veldversterking in de diepte (20ste eeuw).

Het onderdeel dateert uit 1935 en is een voorbeeld van een kazemat gebouwd naar het Voorschrift Inrichten Stellingen. Deze voorschriften verschenen tussen 1928 en 1935 met als doel een standaardisering van stellingen en bedoeld voor de bouw daarvan in oorlogstijd door de troepen zelf.

* Ensemblewaarde en situationele waarden als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Tevens vanwege de functionele en fysieke samenhang met de overige onderdelen van het complex en in relatie tot vergelijkbare exemplaren op enkele andere Lunetten

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

te Utrecht.

* Het onderdeel is vrij zeldzaam omdat er slechts 40 V.I.S.-kazematten in Nederland zijn gebouwd - waarvan een deel inmiddels niet meer bestaat.

* Het onderdeel is tamelijk gaaf bewaard en laat zich in het veld redelijk herkennen, waarbij de aarden dekking als een oorspronkelijk als zodanig bedoelde toevoeging mag worden beschouwd.

Hoofdcategorie

Verdedigingswerken en militaire gebouwen

Subcategorie

Kazemat (B)

Functie

Monumentnummer*: 532417

Status	rijksmonument
Inschrijving register*	15 juli 2016
Kadaster deel/nr	82788/190

Woonplaats*	Gemeente*	Provincie*
Utrecht	Utrecht	Utrecht

Locatiennaam	Locatieomschrijving
Utrecht	Lunet I

Kadastrale gemeente*	Sectie*	Kadastraal object*	Appartement aanduiding	Grondperceel
Utrecht	O			337

Omschrijving**

Cluster 44. Groepsschuilplaatsen Type P.

NIEUWE HOLLANDSE WATERLINIE

Inleiding

TWEE GROEPSSCHUILPLAATSEN TYPE P op Lunet I, als 20ste-eeuwse, in serie gebouwde toevoegingen aan de bestaande verdediging. De twee groepsschuilplaatsen binnen Complex Lunet I liggen niet ver van elkaar aan de zuidzijde van het werk. Dergelijke werken maakten deel uit van de modernisering van de verdediging door middel van zogenoemde 'levende veldversterking', die meestal een verspreid karakter bezat. Groepsschuilplaatsen Type P zijn volgens min of meer uniform of standaardontwerp in de jaren 1939-1940 op meerdere plaatsen in Nederland gebouwd. Het totaal aantal gebouwde exemplaren bedraagt circa 700, waarvan in de Nieuwe Hollandse Waterlinie ongeveer 570; het merendeel (ca. 400) hiervan bestaat nog. Het bouwprogramma van de Groepsschuilplaatsen Type P was bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog niet afgerond en van een aantal exemplaren is bekend dat ze nooit zijn voltooid. Type P (vanwege de markante vorm ook wel 'de piramide' genoemd) is vermoedelijk het meest bekende type betonnen verdedigingswerk in Nederland. Het type kwam voort uit het zogenoemde VIS 77 (Voorschrift Inrichten Stellingen no. 77), uit 1928, en had onder meer als bestemming deel uit te maken van de verdediging van een aantal bestaande en nieuwe accessen, waaronder vooral (autosnel)wegen en (geëlektrificeerde of te elektrificeren) spoorwegen. De Groepsschuilplaats Type P kwam gewoonlijk tot stand in de directe nabijheid van reeds bestaande of in dezelfde tijd gerealiseerde kazematten, geschutopstellingen, versterkingen of loopgraven. Doordat de loopgraven en andere (aard)werken later vrijwel overal zijn geëffend of gesloopt, liggen de betonnen schuilplaatsen tegenwoordig nogal eens voor een deel beneden het maaiveld. De van oudsher geheel gesloten voorzijde of frontzijde van de Groepsschuilplaatsen Type P was in veel gevallen gedekt door aardwerken die deel konden uitmaken van een glacis ter

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

bescherming van de loopgraaf of een gedekte weg. Deze aardwerken zijn thans meestal niet meer aanwezig of nog slechts met moeite herkenbaar, maar met name op forten of in anderszins geaccidenteerd terrein zijn ze soms nog wel aanwezig. Er bestaan diverse varianten van het Type P, zowel qua maatvoering en dekkingsklasse als in uitvoering en detaillering. Zo zijn er exemplaren gebouwd in de dekkingsklassen W 15-21 en W 21-28 bij maten die uiteenlopen van circa 5.50 x 7.20 x 4.70 m tot 6.50 x 8.20 x 4.90 m (b x d x h). Er zijn talrijke exemplaren van het Type P gebouwd in inundeerbare gebieden, waarbij in een aantal gevallen een zichtbaar geworden paalfundering is toegepast, terwijl vaak een keermuur en incidenteel een trog met trap ter kering van inundatiewater is ingebracht in de dan hoog gelegen, vierkante toegang en bij nog weer andere is een rondom uitstekende betonnen funderingsplaat aanwezig. De westelijke van de twee exemplaren op Lunet I is later gesloten door een eenvoudige houten deur.

Omschrijving

De TWEE GROEPSSCHUILPLAATSEN TYPE P op Lunet I liggen aan de zuidzijde van het werk, tussen de flankkazemat en de wal. Ze zijn één bouwlaag hoog, uitgevoerd in gewapend beton van ca. 1.00 tot 1.80 m dik en ze vormden een granaatvrij, militair onderkomen, dat beschutting kon bieden aan 10-12 manschappen infanterie / artillerie, bij dekkingsklasse W 21-28. De Groepsschuilplaatsen Type P zijn gebouwd op een rechthoekig grondplan, bij maten van ongeveer 5.50 x 7.20 x 4.70 m (b x d x h). De beide blinde zijgevels en de keelzijde zijn verticaal uitgevoerd. Daarboven gaan deze gevels met een knik van ongeveer 45° naar binnen, om vervolgens over te gaan in een vlakke dekking. Rechts in de keelzijde is op plaatselijk verschillende hoogte boven maaiveld een toegangsopening. De in zijn geheel verticale, gesloten frontzijde weerspiegelt de hoeken van 45° en eindigt dus als een 'afgeknotte puntgevel'. In de gevels van de westelijke van de twee zijn ijzeren haken of beugels meegegoten die konden dienen ter bevestiging van camouflagemateriaal. Het interieur van de Groepsschuilplaatsen Type P bestaat uit een korte gang en een van daaruit naar links gerichte 'sluis' die afgrendelbaar moest zijn door een (uit meerdere delen bestaande) zware, stalen deur met grendels. Via een tweede, vergelijkbare deur kon rechtsom een achterliggende, vrijwel vierkante ruimte worden bereikt, de echte schuilplaats. De toegang kon vanuit deze ruimte worden bestreken door een gewerschietgat. De stalen deuren zijn echter zelden of nooit geplaatst en de ingangen zijn later vaak dichtgezet met baksteen en gepleisterd. De op circa twee meter boven vloerniveau gelegen plafonds zijn vlak en rechthoekig. Er zijn nog interieuronderdelen aanwezig, zoals (resten van) de deurophanging (duimen e.d.) en verder ook voorzieningen bij de schietgaten.

Waardering

De TWEE GROEPSSCHUILPLAATSEN TYPE P op Lunet I zijn van algemeen belang vanwege:

* Cultuurhistorische waarden als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie zoals deze is ontworpen door C.R.T. Kraijenhoff en in eerste aanleg vanaf 1815 door hem, Jan Blanken en majoor-ingenieur Willem Offerhaus is aangelegd en daarna door anderen gedurende ongeveer 125 jaar is versterkt en verbeterd.

* Architectuurhistorische waarden, in het bijzonder als uiting van de militair-strategische bouwkunde, die gebaseerd is op: a. het systeem van inundatie en accesverdediging (20ste eeuw), b. de wedloop met de zich versterkende offensieve middelen (20ste eeuw), c. het systeem van 'levende' veldversterking in de diepte (20ste eeuw).

Het betreft hier twee voorbeelden van gewapend betonnen manschappenschuilplaatsen op een lunet, zonder aarden dekking, uit de periode 1939-1940.

* Ensemblewaarde en situationele waarden als onderdelen van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Tevens vanwege de functionele en

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

fysieke samenhang met de overige onderdelen van het complex.

* De onderdelen zijn representatief (karakteristiek) omdat ze duidelijk herkenbaar zijn toegevoegd aan het bestaande fortificatiestelsel.

* De onderdelen zijn tamelijk gaaf bewaard en laten zich als gebouwde elementen nog goed op het werk herkennen.

Hoofdcategorie

Verdedigingswerken en militaire gebouwen

Subcategorie

Bomvrij militair object

Functie

Monumentnummer*: 532418

Status rijksmonument
Inschrijving register* 15 juli 2016
Kadaster deel/nr 82788/181

Woonplaats* Gemeente* Provincie*
Utrecht Utrecht Utrecht

Locatiennaam Locatieomschrijving
Utrecht Lunet I

Kadastrale gemeente* Sectie* Kadastraal object* Appartement aanduiding Grondperceel
Utrecht O 337

Omschrijving**

Cluster 44. Atoombunker / BB-onderkomen met poterne.

NIEUWE HOLLANDSE WATERLINIE

Inleiding

ATOOMBUNKER / BB-ONDERKOMEN MET POTERNE op Lunet I, als onderkomen voor het nationaal hoofdkwartier van de organisatie Bescherming Bevolking (BB), die in 1952 was opgericht om steun aan de bevolking te kunnen verlenen onder bijzondere omstandigheden, zoals bij gevolgen van oorlogshandelingen of rampen. De Bescherming Bevolking zorgde ook voor voorlichten van de burgers, onder meer op het gebied van eventuele atoom- of bacteriologische oorlogvoering. De bunker op Lunet I is in 1955 als hoofdkwartier van de organisatie gebouwd, deels ter plaatse van bestaande voorzieningen en met een ondergrondse, bomvrije verbinding (poterne) met de noordelijke flankkazemat. De centraal op het werk gelegen Atoombunker is vrijwel geheel aan het zicht onttrokken door een aarddekking. De atoombunker bevatte onder meer een commandocentrum en een telefooncentrale van waaruit de BB werd gecoördineerd. Ook waren er een diesellaggregaat en leef- en slaapruidten die langdurig verblijf ondergronds mogelijk maakten. Eventueel was het zelfs mogelijk met behulp van trapfietsen voor de eigen stroom- en luchtvoorziening te zorgen. De vroegere BB-functies zijn in het huidige gebruik van de bunker (tentoonstelling Fort van de Democratie) nog herkenbaar. Bovenop staat een lange antennemast, die niet uit de operationele tijd dateert en die vanuit meerdere hoeken is getuid. Tevens zijn bovengronds twee betonnen luchtfilters zichtbaar. Omschrijving

In 1955 gebouwd(e) ATOOMBUNKER / BB-ONDERKOMEN MET POTERNE op Lunet I, die tijdens de Koude Oorlog dienst deed als landelijk hoofdkwartier van de organisatie Bescherming Bevolking (BB). Het gewapend betonnen bouwwerk is vrijwel geheel aan het

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

zicht onttrokken door een aarddekking; aan de zuidwestzijde is een in het aardtalud uitgespaarde toegang tussen hellende keermuren herkenbaar. In het interieur bevinden zich onder andere nog de vroegere leef- en slaapruiden, doucheruimten, de telefooncentrale, een dieselaggregaat, trapfietsen en landkaarten. Tot de bunker behoort ook een gekromde POTERNE (een ondergrondse gang), die een verbinding vormt met de noordelijke flankkazemat. De bunker is - ook aan de kant van de flankkazemat - met zware stalen deuren af te sluiten.

Waardering

De ATOOMBUNKER / BB-ONDERKOMEN MET POTERNE op Lunet I is van algemeen belang vanwege:

* Cultuurhistorische waarden als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie zoals deze is ontworpen door C.R.T. Kraijenhoff en in eerste aanleg vanaf 1815 door hem, Jan Blanken en majoor-ingenieur Willem Offerhaus is aangelegd en daarna door anderen gedurende ongeveer 125 jaar is versterkt en verbeterd. De Atoombunker neemt een bijzondere positie in omdat het een toevoeging is uit een periode waarin de linie als zodanig nauwelijks of geen militaire functie meer bezat, maar waarin militaire dreiging en anticipatie op andere calamiteiten een grote rol speelde en een BB-commandocentrum van groot belang werd geacht.

* Architectuurhistorische waarden, in het bijzonder als uiting van de militair-strategische en hieraan gekoppelde civiele bouwkunde, die gebaseerd is op de wedloop met de zich versterkende offensieve middelen en op voorbereiding op niet-militaire calamiteiten uit de mid-20ste eeuw.

Het betreft een belangrijk voorbeeld van een gewapend betonnen en aardgedekt onderkomen / schuilplaats voor diverse voorzieningen die langdurig verblijf ondergronds mogelijk moesten maken en die commando voeren over andere BB-voorzieningen mogelijk maakte. Het geheel dateert uit het midden van de jaren '50 van de 20ste eeuw.

* Ensemblewaarde en situationele waarden als op een bestaand onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie gebouwd element. Tevens vanwege de functionele en fysieke samenhang met de overige onderdelen van het complex.

* Het onderdeel is representatief (karakteristiek) omdat het duidelijk herkenbaar is toegevoegd aan het bestaande fortificatiestelsel en een verwante functie heeft gehad. Het vertegenwoordigt een bijzondere zeldzaamheidswaarde omdat het in fysiek herkenbare vorm en door de aanwezige interieurelementen de vroegere functie en het gebruik zichtbaar maakt.

* Het onderdeel is gaaf bewaard en laat zich als gebouwd onderdeel nog goed op het werk herkennen.

Hoofdcategorie

Verdedigingswerken en militaire gebouwen

Subcategorie

Bomvrij militair object

Functie

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument